

Ozoda QAYUMOVA,
ToshDO'TAU
Masofaviy ta'lim kafedrası stajyor-o'qituvchisi

O'QUVCHILARNING LUG'AT BOYLGINI OSHIRISHDA TASVIRIY MATNLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishda tasviriy matnlardan foydalanishning ahamiyati haqida so'z boradi. Maqolada tasviriy matnlarni yaratishda uni qismlarga bo'lib yozdirish usuli ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijasida o'quvchilarning so'z boyligini rivojlantirishda bu usulning samarali ekanligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: *lug'at boyligi, matn, tasviriy matn, kontekst, muhokama matni, hikoya matni, aktiv lug'at, passiv lug'at.*

Аннотация: в данной статье рассматривается использование иллюстрированных текстов для расширения словарного запаса учащихся. В статье рассмотрен метод написания описательных текстов по частям при их создании. Исследование подчеркивает важность этого метода в развитии словарного запаса учащихся.

Ключевые слова: *словарный запас, текст, описательный текст, контекст, дискуссионный текст, повествовательный текст, активный словарный запас, пассивный словарный запас.*

Annotation: this article discusses the use of descriptive texts to increase pupils' vocabulary. The article examines the method of writing descriptive texts into parts. The research highlights the importance of this method in developing pupils' vocabulary.

Key words: *vocabulary, text, descriptive text, context, discussion text, narrative text, active vocabulary, passive vocabulary.*

Kirish. O'quvchining til materiali va vositalarini nutqda qo'llay bilish uchun yetarli bilimlarni o'zlashtirishi, muayyan bir xabarni yoki ma'lumotni turli shakllarda bera olish, badiiy, ilmiy asarlarni o'rganib, ular haqidagi fikr-mulohazasini og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri bayon eta olish talab etiladi. Ona tili darslarida lug'at boyligini oshirishga, fikrni mazmunli yetkazib berishga e'tibor beriladi. Shu bilan birga, ularning so'z boyligini oshirishda tasviriy matn yaratish ko'nikmasini rivojlantirish ham muhim o'rin tutadi. O'quvchilarning lug'at boyligini rivojlantirish bo'yicha metodist olimlar tomonidan turli tadqiqot ishlari amalga oshirilib kelinmoqda. D.R.Babayevaning "Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi", T.Yusupovaning "Gapning bosh bo'laklarini o'rganish jarayonida o'quvchilar nutqini o'stirishning lingvometodik asoslari" (dissertatsiya), X.A.Ahmedova va E.M.Razbayeva "Nutq o'stirish metodikasi", N.Alavutdinova "Ona tili darsliklarida ijodiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish metodikasi" (5-sinflar misolida, dissertatsiya), Saidov M. "O'zbek maktablarining 5-sinflarida ona tili ta'limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi" (dissertatsiya), T.Ziyodova "Ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarning so'z boyligini oshirish" (dissertatsiya). Tasviriy matn yaratish ko'nikmasini rivojlantirish bo'yicha ham turli tadqiqot ishlari amalga oshirilib kelinmoqda. Jumladan, S.Boymirzayevaning "O'zbek tilida matnning kommunikativ-pragmatik mazmunini shakllantiruvchi kategoriyalar" (dissertatsiya), K.Mavlonovaning "Ona tili fanini adabiyot fani bilan badiiy matn orqali integratsiyalab o'qitish metodikasini takomillashtirish" (dissertatsiya), T.Ziyodovaning "Matn yaratish texnologiyasi". Xorij metodist olimlaridan esa Shane Mac Donnchaidh "Tasviriy matn qanday yoziladi" ("How to write a descriptive text"), Tian Lestari, Sudarsona, Zainal Arifin "Yo'l ko'rsatib yozish strategiyasidan foydalangan holda tasviriy matn yozishga o'rgatish" ("Teaching writing a descriptive text by using guided writing strategy").

G.I.Kipshidze o'quvchilarni matn tuzishga o'rgatishda

til hodisalari bilan bog'liq vazifalarni hal qilish, xususan, o'quvchilarda fikrni so'z, so'z birikmasi, gaplar vositasida ifodalash malakalarini rivojlantirish, ularni muayyan izchillikda joylashtirishga o'rgatish kerakligini aytib o'tadi. [1: 62] O'quvchiga bu usuldan fikrini og'zaki yoki yozma bayon qilishda foydalanish ketma-ket amalga oshirilsa ancha samarali bo'ladi. Chunki u avvalo, o'ziga berilgan mavzuga oid kerakli so'zlarni topadi, ular asosida so'z birikmalari va gaplar hosil qilib bog'lanishli matn yarata oladi. Bu bevosita ularning lug'at boyligini aniqlab olishda ham samarali bo'ladi.

R.A.Yo'ldoshev tasviriy matnga "Voqea-hodisalarning ko'rinishi, predmet belgilarining bog'liq holda ifodalanishi tasvir deb yuritiladi", deb tarif beradi. Tasvir-matnlar tasvir obyektiga qarab ikki xil bo'lishi mumkin. Agar tabiat atrof-muhit tasvirlanayotgan bo'lsa, peyzaj-matnlar, inson tasvirlansa, portret matnlar yoki tavsif-matnlarga ajratiladi [5: 9]. Ba'zi o'quvchilarda tasviriy matn deyilganda faqat inson tasvirlanadi, degan qarash ham mavjud. Bu o'quvchilarning peyzaj-matnlarni hikoya matni bilan adashtirib qo'yishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ma'lumki, o'quvchilarda matn yaratish ko'nikmasi ona tili darslarida shakllanib boradi. Maktab darsliklarida tasviriy matn va unga oid bo'lgan mavzular ba'zi sinf darsliklarida uchraydi. Xususan, 6-sinf "Ona tili" darsligida matn turlari haqida quyidagicha ma'lumot keltiriladi: "Matn turli maqsadlar bilan tuziladi. Masalan: muayyan predmet yoki voqea-hodisalar haqida xabar berish, hikoya qilish, ularning ta'rif-tavsifini berish, ya'ni tasvirlash, ularni muhokama qilish, ya'ni mulohaza yuritish. Ana shunga ko'ra, matnlarning quyidagi turlari farqlanadi: 1. Hikoya matni. 2. Tasviriy matn. 3. Muhokama matni". [2: 20] Maktab darsligida tasviriy matn mavzusi yuzasidan keltirilgan bu ma'lumot tasviriy matn tushunchasini yetarlicha izohlamaydi. Lekin darslikda berilgan amaliy topshiriqlar esa biroz bo'lsa-da, tasviriy matn yaratishga oid ko'nikmani rivojlantirishga yordam beradi.

Asosiy qism. Tasviriy matnning o'zi ham bir qancha turlarga ajraladi: shaxs tasviri, narsa-buyum tasviri, joy tasviri, jarayon tasviri, rasm tasviri, tabiat tasviri, hayvon tasviri va ma'lum bir voqea tasviri kabi.

O'quvchilarning lug'at boyligini rivojlantirishda tasviriy matn yaratishga oid topshiriqlardan samarali foydalanish mumkin. Bazida o'quvchi uchun beriladigan vazifalar zerikarli va oddiy tuyuladi. Tasviriy matn tuzish topshiriqlarida o'quvchi uchun qiziq mavzu tanlash, shuningdek, ular ma'lumotga ega bo'lgan mavzu bo'yicha matn yozdirish esa samarali bo'ladi. Agar o'quvchi o'zi ma'lumotga ega bo'lmagan mavzu bo'yicha biror narsa yozsa, qiyinchilikka uchrashi mumkin. Shu bilan birga, o'quvchi zerikishni boshlaydi va uning yozishga bo'lgan ishtiyoqi so'nadi. Tasviriy matn uchun mavzu tanlashda ham o'quvchi uchun qiziqarli bo'lgan va ular yozishni xohlaydigan mavzu tanlansa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tasviriy matn yaratishda o'quvchilar so'z boyligining cheklanganligi va ulardan unumli foydalana olmasliklari, so'zlarni noto'g'ri qo'llash holatlari uchrab turadi. Biror narsani tasvirlashda lug'at boyligining yetarli emasligi ular uchun qiyinchilik tug'diradi hamda so'z tanlashda xatoliklar qilishadi. Tasvirlash uchun vazifa qilib berilgan narsaning barcha xususiyatlarini yoritish uchun o'quvchilarning so'z boyligi muhim hisoblanadi. Ammo o'quvchilar ma'lum bir obyektini tasvirlashda uning barcha xususiyatlarini yoritib bera olishmaydi. Natijada takrorlardan ko'p foydalanish holati kuzatiladi. Shuningdek, o'quvchilarda bir so'zdan turli kontekstlarda foydalana olmasliklari, ayniqsa, so'zlarni noo'rin qo'llash holatlari ko'p uchraydi. Umuman olganda, o'quvchilarning lug'at boyligining yetarli emasligi, ulardan foydalana olish ko'nikmasining shakllanmaganligi tasviriy matn yaratishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Tasviriy matn biror shaxsni, narsani, o'rin-joyini va shu kabilarni tasvirlash uchun xizmat qilishi kerak. Lekin o'quvchilar yaratgan tasviriy matnning mazmuni ba'zi hollarda biror narsani tasvirlashga emas, balki u haqida ma'lumot berishga xizmat qilib qoladi. Misol uchun, o'quvchilarga biror-bir shaxsni tasvirlash topshiriq qilib berilsa, ular ko'p holatda shu insonga bo'lgan munosabatlarini yozishadi.

Bunday xatoliklarning oldini olish uchun o'quvchilarga tasviriy matnni qismlarga bo'lib (ya'ni strukturasi kirish, asosiy qism, xulosa) yozdirishni o'rgatish samarali bo'ladi. O'tkazilgan kichik tadqiqotimizda shaxs tasviriga oid quyidagi topshiriq o'quvchilarga berildi.

Topshiriq. Yaqin do'stingizni tasvirlab matn yarating.
 har bir qismni alohida xatboshidan yozing;
 shaxsning salbiy odatlarini tasvirlashda noo'rin (qo'pol)

so'zlardan foydalanmang;

xulosa qismda do'stingizga bo'lgan munosabatingizni yozing.

Topshiriq berilishidan oldin o'quvchilar bilan birgalikda insonning tashqi ko'rinishini tasvirlashda ishlatiladigan sifatlar topilib, yo'riqnoma sifatida shakllantirib olindi:

Tana tuzilishi: *ozg'in, do'mpoq, baland bo'yli, oriq, baquvvat, pakana, nozik...*

Soch: *jingalak, uzun, tekis, kal, to'lqinsimon, qalin, kalta...*

Yuz: *istarali, sepkilli, qoramtir, oqish, oppoq, qizargan...*

Peshona: *keng, ajinli, kichik...*

Qosh: *qalin, ingichka, siyrak...*

Ko'z: *katta, kichkina, qora, dumaloq, ko'k...*

Burun: *qirrali, puchuq, kichkina, katta...*

Lab: *ingichka, kichik, qalin...*

Shu tariqa tasviriy matn yozish jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan so'zlar lug'ati shakllantirilib, undan keyin topshiriq bajarildi. Tasviriy matn yaratishda o'quvchilarning nazariy bilimlari bilan birga, ularning hayotiy bilimlariga ham ehtiyoj katta. Chunki ma'lum narsani tasvirlashda shu narsa haqida ma'lumotga, bilimga ega bo'lishlari talab etiladi. Agar o'quvchi tasvirlanayotgan narsa haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmasa, u tasviriy matnni yarata olmaydi. Yuqorida keltirilgan usul orqali o'quvchilar tasviriy matn qanday yaratilishi haqidagi tushunchaga ega bo'lishdi.

Tadqiqotimizning keyingi qismida o'zlari yashaydigan uyni tasvirlash vazifasi berildi. Birinchi topshiriqda aytilganidek, o'quvchilar matnlarini alohida qismlarga ajratib yozganliklari natijasida keyingi topshiriqni bajarishda qiyinchilikka duch kelishmadi. Shu bilan birga, bu usul orqali o'quvchilarning passiv lug'atidagi ba'zi so'zlar aniqlanib, ularning aktiv lug'atiga qo'shildi. Matnlarni tekshirish davomida uning mazmuniga, grammatik va imloviy xatoliklarga e'tibor qaratilib ko'rib chiqildi.

Xulosa. Umuman, o'tkazilgan tadqiqot davomida o'zbek tilining ideografik lug'ati yaratilmaganligi ishning biroz qiyin bo'lishiga sabab bo'ldi. Boshqa turdagi tasviriy matnlarni yaratishda ham o'quvchilarga tasviriy matn strukturasi orqali o'rgatilsa, ham o'quvchining lug'at boyligini aniqlash, hamda rivojlantirish ham mumkin bo'ladi. O'quvchilarning lug'at boyligini rivojlantirishda tasviriy matn yaratishga oid beriladigan topshiriqlarda vaqt ham inobatga olinishi va bunday amaliy mashqlar doimiy bajarib borilishini ham nazorat qilish kerak bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tasviriy matnlarni yaratish ko'nikmasini rivojlantirish o'quvchilarning nafaqat lug'at boyligini oshirish, balki bog'lanishli nutqini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кипшидзе Г.И. Вопрос развития связной русской речи учащихся грузинской школе на основе программных художественных текстов: Автореф. дис. канд. пед. наук. – М., 1969.
2. Ona tili: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik/ Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Shokir T., Hakimova N., Siddiqov M. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.
3. Sayfullayev A.R. IV-VI sinflarda insho o'tkazish // O'zbek tili va adabiyotini o'qitish metodikasini takomillashtirish masalalari. – Toshkent: O'ZPFITL, 1983.
4. Sayfullayev A.R. Insho o'tkazish metodi haqida//O'zbek maktablarida ona tili va adabiyot darslari samaradorligini oshirish: Ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent: O'ZPFITL, 1990.
5. Yo'ldoshev R.A. Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi. – Toshkent, 2018.
6. Ziyodova T. Ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarning so'z boyligini oshirish: Ped. fan. nomz. ...diss. – T., 1995.